

(1830) Henri d'Orléans, duc d'Aumale-t választotta örökösül, így a második nagy egység az ő gyűjteményeiből áll. Az 1897-ben elhunyt herceg az 1884-ben íratott végrendeletében hagyta a birtoktestet, ingó és ingatlan vagyonának e részét az 'Institut de France'-ra. A herceg szerint ez volt az intézmény, amely független tudott maradni az olyan ingatag, folyton változó politikai erőterben is, mint amilyen az ő életében a francia politika volt. Az örökség gazdagodást, de komoly feladatokat is rótt a megajándékozott intézményre. A mai napig biztosítani kell a teljes birtok együttes egységét, a gyűjtemények hozzáférhetőségét, ugyanakkor az épületek és a berendezés megváltoztathatatlanságát is.

MONOK ISTVÁN

Farkas Ferenc: A jázsági nyomdák krónikája 1867–1949. Budapest–Jászberény, Jászok Egyesülete, 2010, 591 l.

A színvonalas helyismereti kutatás nélkül lehetetlen köztörténetet írni. Így van ez az egyes szakmák történetével kapcsolatban is. A források teljességre törekvő felkutatása – a helyismereti irodalom szintjén – számos személyes, családi motívációt rejt, ismeretük pedig személyes, családi büszkeséget. A jászok esetében ez a büszkeség kiterjed arra a büszke közösségre, amelynek hagyományápolása több szakterület történetének feldolgozását segítette elő az elmúlt időkben. Údító dolog látni, hogy a néphagyományok feltárása, megismertetése és ápolása mellett a közösség tagjai figyelmet szentelnek a közülük kikerültek szellemi tevékenységének elismerésére is, és ennek megfelelően a Jászság területén működő intézmények – így a nyomdák – történetét is fontosnak tartják nyomon követni.

Az 1848. évi XVIII. törvénycikk 41. paragrafusa szerint „melly nyomdatulajdonos bármely nyomtatványra nevét és lakát ki nem teszi, vagy álnevet tesz ki”, 100 forintig terjedő bírságra számíthatott – sőt, ha nyomtatvány sajtóvétséget foglalt magában, a szerző büntársának tekintették és akként is büntették.

A korabeli szakmai folyóiratokban sok „morgolódás” látott napvilágot ez ellen a szigorú szabályozás

ellen. Szerzőik többnyire azzal érveltek, hogy teljesen fölösleges (és sokszor nem is esztétikus) az impresszumot feltüntetni olyan típusnyomtatványokon, amelyek nem hordoznak politikai tartalmat. Mégis a forradalom sajtótörvényének, és az azt követő továbbiaknak, mint például az 1914. évi XIV. törvénycikknek (amely szerint immár a sokszorosító vállalatért felelős személy neve is feltüntetendő volt) köszönhetjük, hogy a 19. század közepétől kezdődően viszonylagos biztonsággal nyomom követhetők a nyomdai termékek Magyarországon.

Mivel sajnos sok esetben – főleg a kisebb nyomdák esetében – nem, vagy nagyon hiányosan maradtak fenn a vállalkozásokra vonatkozó levéltári anyagok (iparüzési engedélyek, szerződések, számlák), magukhoz a nyomtatott termékekhez kell fordulnunk adatokért. Ezt a rendkívül nehéz, fáradtságos és óriási türelmet igénylő munkát vállalta Farkas Ferenc, amikor a Jászság nyomdáinak történetét megírta.

A vaskos (kis híján hatszáz oldalas) kötet városenkénti bontásban, ezen belül pedig időrendben veszi sorra a kisebb és nagyobb cégeket. A legnagyobb terjedelmet (közel háromszáz oldalt) természetesen Jászberény foglalja el, de a szerző ugyanazzal a lelkiismeretes precizitással dolgozza fel Jászapáti, Jászárokszállás, Jászladány vagy Jászfényszaru legkisebb nyomdáját is. Pontosan meghatározza az egyes vállalkozások tevékenységének ismert időtartamát, bemutatja a tulajdonosokat és üzletvezetőket, lokalizálja a nyomdák épületeit. (Ehhez sokszor általa felkutatott rokonoktól, leszármazottaktól származó, utolsó pillanatban feljegyzett adatokat használ fel.) Először a cég által előállított „kenyéradó” termékkel, a helyi lapokkal foglalkozik (ha volt ilyen): felsorolja a szerkesztőket, jellemzi a munkatársak gárdáját, a rovatokat és a cég reklámjait. Ezután időrendben sorra veszi a nyomda összes jelenleg ismert termékét, a végére hagyva a datálatlanokat.

A választott időhatárok (1867–1949) gazdaságtörténeti szempontból ideálisak. A kiegyezéssel létrejövő modern vállalkozási környezet (amelyet a hamarosan megszülető 1872. évi VIII. törvénycikk, vagyis az ipartörvény kodifikált) tette lehetővé, hogy ne csupán néhány nagy központban működjenek nyomdák, hanem szinte robbanásszerűen az

ország kisebb településein is hasonlóak jöjjenek létre. A fokozatos és szerves fejlődésnek pedig (a trianoni traumától eltekintve) az 1948–49-es államosítás vetett szomorú véget.

A tárgyalt időszakban a Jászságban működő kisebb üzemek a szakma „derékhadát” alkották. Könyveket a legritkább esetben nyomtattak, viszont ők készítették a helyben felhasznált közigazgatási nyomtatványokat (adásvételi szerződési űrlapokat, cselédkönyveket, erkölcsi bizonyítványokat, keresztleveleket, halotti bizonyítványokat, adókönyvecskéket, fizetési meghagyásokat, kézbesítési íveket, elismervényeket stb.). Ezen kívül itt láttak napvilágot a társadalmi életben igényelt termékek (plakátok, a helyi iskolák évkönyvei és bizonyítványai, a település különböző cégeinek és testületeinek tagkönyvei illetve éves zárszámadásai, fejlődés levélpapírok, névjegyek, báli és esküvői meghívók, alkalmi beszédek lenyomatai stb.).

A helyi lap (vagy lapok) előállításával és a népszerű vallásos ponyvával együtt ezek már rendszeres jövedelmet jelentettek a nyomdák tulajdonosainak, mégsem tették lehetővé a teljes anyagi biztonságot. Ezért a többségük könyv- és papírkereskedést, illetve könyvkötészetet is fenntartott – de voltak olyanok is, akik saját borukat vagy savanyított káposztájukat is árulták vagy éppenséggel pecsénnyomók készítését vállalták „mellékesként”. Általában véve nem törekedtek különleges nyomdatechnikai babérokra, termékeiket igényes középszerűséggel állították elő (ritka kivételt képez néha egy-egy képeslap vagy részvény).

Fontos megemlíteni azt a széles körű társadalmi összefogást, ami segítette Farkas Ferenc adatgyűjtő munkáját: a lokálpatriotizmus szép példajaként sokan adták át e célből a tulajdonukban levő, féltve őrizgetett kisebb-nagyobb nyomtatványokat. Néha szinte hihetetlen, hogy a feldolgozás alapjául szolgáló – jellemzően efemer – termékek máig fennmaradtak. Hasonlóképpen csodálatra és elismerésre méltó az a lelkesedés és kitartás, amellyel a szerző a legutolsó étlapot, ital- vagy kenyércimkét, sorsjegyet vagy ménfedeztető-jegyet is számba veszi, adatolja és következtetéseket von le belőlük.

Nem beszél viszont a nyomdákban alkalmazott illusztrációs technikákról, pedig az ábrákon láthatunk fametszeteket, litográfiákat, illetve vonalas és

tónusos kliséket is. Ezek előállításának képessége fontos adatokkal szolgálhat egy-egy vállalkozás korabeli felszereltségére nézve. Ugyanigy nem próbálja meg azonosítani az egyes betűtípusokat és betűméreteket, illetve a nyomdai díszítőanyag beszerzésének (betűöntődei) forrásait, pedig ezek már viszonylag jól nyomon követhetőek a 19. században. Hiányolom az egyes nyomdatulajdonosok és vezetők szakmai szervezeti tagságának adatait is.

Hiányérzetem van egy másik kérdésben is. A szerző rendszeresen megemlíti a nyomdák sokszor ismételt hirdetéseit, amelyben tanoncokat keresnek felvételre, és ezt az öntudatos szakmai utánpótlás-nevelés számlájára írja. Érdemes lenne talán megvizsgálni, hogy nem a korban „tanoncozás” vagy „tanoncgazdálkodás” névvel jellemzett jelenségről van-e szó itt is. Az 1873-as gazdasági válság után ugyanis a vidéki nyomdák sokszor úgy próbálták túlélni a nehéz éveket, hogy a szakképzett munkaerő helyett tanulók tömegét alkalmazták – akiknek természetesen sokkal kevesebb bért kellett fizetni. Többek között ez volt az egyik oka a szakszervezeti mozgalom megerősödésének a nyomdákban; volt olyan sztrájk is, amely kimondottan a tanoncok eltávolítását követelte a célektől. A szakirodalomban és a szaksajtóban néha olyan pejoratív megfogalmazásokat is olvashatunk, miszerint fel kéne számolni a „tanonctenyésztő-telepeket” (GABRIEL József, *A temesvári könyvnyomdászok 60 éves története 1851–1911*, Temesvár, 1911, 17, 22, 28.).

Ezek a javaslatok azonban apróságok ahhoz az adattömeghez képest, amit Farkas Ferenc összegyűjtött és feszes, logikus szerkezetben közkinccsé tett. Nyugodtan állíthatjuk, hogy könyve – a hozzá hasonlókkal együtt – biztos alapozásul szolgál majd egy olyan átfogó 19–20. századi nyomdászattörténeti monográfiához, amilyenek eddig csupán 1800-ig bezárólag rendelkezünk. Nem mellesleg a Jászok Egyesülete, illetve a jászberényi Városi Könyvtár és Információs Központ által támogatott könyv gazdag illusztráltsága miatt még élvezetes olvasmány is. Nem csupán az egyes nyomtatványok reprodukciói, de a tulajdonosokról készült fényképek is közel hozzák a kort.

És milyen jó, hogy van egy olyan alapozás, amit el lehet kezdeni pótolgatni! Fogadjon el a szerző a gratulációk után egy jó szándékú

kiegészítést: Bittermann Ede életrajzi adatait. A 27. és 47. oldalon Novák Lászlóra (NOVÁK László, *A nyomdászat története V. 1801–1867*, Budapest, 1928, 74, 78.) támaszkodva azt írja, hogy „a német nevű első berényi nyomdász személyes adatai múltba vesztek” – ám Bittermann Károlynak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött gyászjelentése (OSZK Kisnyomtatványtár, Gyászjelentések) szerint „elhunyát keseregik: özv. szül. Speizer Erzsébet, ugy gyermekei: **Ede** [és] neje szül. Kolonits Helen, Nándor (...), Anna (...), József, Sándor, Károl, Hermin, Andor és László”. A számtalan vót és unokát az érthetőség kedvéért kihagytam – az viszont egyértelmű a szomorú-jelentésből, hogy Ede igenis a fia (sőt, számos testvére közül éppen a legidősebb gyermeke) volt a dinasztia-alapító Bittermann Károlynak.

SIMON MELINDA

Mikes Kelemen válogatott bibliográfia.

Hopp Lajos anyaggyűjtésének felhasználásával összeállította Kun Zsuzsanna és Maczák Ibolya, MTA Irodalomtudományi Intézet – Líceum Kiadó, Budapest – Eger, 2011, 150 l.

Mikes Kelemen halálának 250. évfordulóját sokféle rendezvény és kiadvány tette emlékeztetéssé 2011-ben. Közéjük tartozik az író életrajzát, műveit és életművének hatástörténetét bemutató bibliográfia, Kun Zsuzsanna és Maczák Ibolya nagy gondossággal elkészített munkája, melynek alapjául egy kb. ötven évvel korábban, Hopp Lajos által összeállított, de befejezetlenül maradt bibliográfia szolgált. A kötet bevezetőjében Tüskés Gábor röviden összefoglalja a kézirat és a jelenlegi kiadvány kapcsolatát. A bibliográfia felhasználói számára fontos eligazítást tartalmazó bevezetésből megtudható, hogy Hopp Lajos eredetileg a Mikes-művek kritikai kiadásának időszakában, az 1960-as évek első felében gyűjtötte és állította össze – saját kutatásai „melléktermékeként” – ezt a törzsanyagot, amely hagyatékából két gépelt példányban az Illyés Archívumba került. Az összegyűjtött anyagban nem különülnek el az adatok, így a személyi bibliográfia, az analitikus bibliográfia és az adattár tulajdonságai együttesen

jellemzik a kéziratot. Hopp Lajos számára ezek munkaanyagok voltak eredetileg, amelyek egy részét a kritikai kiadás jegyzeteibe, más részét egyéb, Mikessel foglalkozó tanulmányaiba építette bele. Indokoltnak látszott viszont ezt az értékes, de torzóban maradt gyűjteményt kiegészíteni és megjelentetni, mert a Mikes-kutatások további folyamatában fontos támpontot jelent. De egyúttal a tiszteletadás és a folytonosság megőrzésének gesztusa is kifejeződik benne Hopp Lajos kutatói munkásságával kapcsolatban: az újabb idők legjelentősebb Mikes-kutatója és a fiatalabb nemzedék kézfogásaként is számon tarthatjuk ezt a kötetet.

A két és fél lapnyi Bevezető után a kötetben a Rövidítések és Bibliográfiák jegyzéke található, ezt követi a tulajdonképpeni bibliográfia, amely az alábbi csoportosításban kerül az olvasó elé:

I. Művek: kéziratok, kiadások – ezen belül kritikai, válogatott, önállóan megjelent művek, szemelvényes kiadások, fordítások, művek hanghordozókon, digitális kiadások számbavétele.

II. Szakirodalom: kézikönyv- és tankönyvrészletek, lexikon-cikkek, monográfiák, szakdolgozatok és doktori értekezések, tanulmánykötetek, tanulmányok, közlemények, cikkek.

III. Hatás- és kultusztörténet: irodalom, képzőművészet, zene, film, Mikes nevét viselő szervezetek, intézmények, emlékhelyek és emlékbizottságok, megemlékezések, kiállítások, Mikes nevét viselő díjak.

A kötethez névmutató is tartozik, mely az ilyen típusú kiadványokban különösen fontos szerepet tölt be. A bibliográfiáról elmondható, hogy jól tagolt, áttekinthető, az egyes csoportokon belül az időrend érvényesül. A cím és a tartalomjegyzék kétnyelvű: magyar és német. Megjegyezzük, hogy ha már németül olvasó felhasználókra gondoltak a kiadók ezzel a megoldással, érdemes lett volna a rövid előszót is lefordítani németre, mert e nélkül – pusztán a tartalomjegyzék címszavai alapján – nem sok információhoz jut az, aki nem érti a magyar szöveget.

Az előszóból az is kiderül, hogy a Hopp Lajos kéziratához képest újabb címfelvételek 85-90%-a autopszia alapján történt. Felmerül a kérdés, hogy a II. szerkezeti részben felsorolt szakdolgozatok esetében ez mennyire érvényesült. A címfelvételek között ugyanis három olyan